

ЎТМИШГА НАЗАР

4 ЖИЛД, 5 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 4, НОМЕР 5

LOOK TO THE PAST

VOLUME 4, ISSUE 5

ТОШКЕНТ-2021

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Зияева Доно Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожақеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Россия ФА, Санкт-Петербург
Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Доғистон мустақил университети

Иноятлова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одижоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)

1. Яраш Гаффоров ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ИННОВАЦИЯЛАР.....	4
2. Жуммагул Абдурахмонова, Улугбек Исмоилов ЎЗБЕКИСТОНДА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИКНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ.....	11
3. Жавлонбек Бегалиев ЎЗБЕКИСТОНДА МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ ТАРИХИ (1940-1950 йиллар).....	18
4. Ҳамза Жўраев БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИДА СОВЕТЛАРНИНГ МАДАНИЙ ИНҚИЛОБ СИЁСАТИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИ.....	24
5. Jahongir Inoyatov JAHON FOTOSURAT TARIXINI O'RGANISHGA DOIR ILMIY YONDASHUVLAR EVOLYUTSIYASI.....	31
6. Жамшид Кўчаров АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ҲУКМРОНЛИГИ ДАВРИДА БУХОРОНИНГ ИЧКИ ВА ТАШҚИ САВДОДА TUTGAN ЎРНИ.....	37
7. Айгуль Раимова ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИН ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ВА ФАН.....	45
8. Шохсанам Сулаймонова ШАРОФ РАШИДОВ СИЁСИЙ ПОРТРЕТИГА ЧИЗГИЛАР.....	51
9. Солежон Тошев ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЭНГ ЯНГИ ТАРИХИНИ ТУРКИЯДА ЎРГАНИЛИШИ.....	57
10. Фарход Усманов XX АСР 20-30 ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА БОЛАЛАР ҚАРОВСИЗЛИГИНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИЧКИ ИШЛАР МУАССАСАЛАРИ ФАОЛИЯТИ.....	63
11. Шухрат Қудратов XIX АСР ОХИРИ - XX АСР БОШЛАРИДА БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ БОЗОРЛАР ФАОЛИЯТИ.....	72
12. Сулаймон Ҳайдаров ЎҚУВЧИЛАРДА ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ.....	78

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Жуммагул Номазовна Абдурахмонова,

Тарих фанлари номзоди, доцент,

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат

педагогика институти,

jumagulnamozovna9480@mail.ru

Улугбек Қўчқорович Исмоилов,

ўқитувчи, Тошкент вилояти Чирчиқ давлат

педагогика институти,

iuq0787@gmail.com

ЎЗБЕКИСТОНДА ДИНИЙ БАГРИКЕНГЛИКНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ

For citation: Jummagul N. Abdurahmonova, Ulugbek K. Ismoilov. HISTORICAL ROOTS OF RELIGIOUS TOLERANCE IN UZBEKISTAN.. Look to the past. 2021, vol. 4, issue 5, pp.11-17

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-5-2>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ўзбек халқининг қон-қонига сингиб кетган диний багрикенгликнинг тарихан шаклланган илдизлари даврий кесимда, қиёсий таҳлилий асосда Ўзбекистон халқлари тарихи мисолида илмий таҳлил қилинган.

Шунингдек, мақолада Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган ва аҳолининг 5-6 % ташкил этувчи ислом динидан ўзга динларга эътикод қилувчилар ва уларнинг диний эътиқодларини бемалол амалга оширишлари учун яратилган шарт-шароитлар, диний конфессиялар фаолияти ва ўзбек халқининг уларга кўрсатган инсонпарварлик ёрдами тадқиқ этилган

Калит сўзлар: оташпарастлик, зардуштийлик, буддавийлик, монийлик, шомонлик, Кўк Тангри, Муслмонлар, Ислон, Сунний, Шиа, Ўзбекистон муслмонлари идораси, православлар, католиклар, насроний корейслар, баптистлар, лютеранлар, еттинчи кун адвентистлари, евангелистлар, Иеговининг Шохидлари, буддистлар, Баҳойлар, Харе Кришналар ва атеистлар, Бухоро яхудийлари, виждон эркинлиги, конфессиялар.

Джуммагуль Номазовна Абдурахмонова,

Кандидат исторических наук, доцент,

Чирчикский государственный педагогический

институт Ташкентской области

jumagulnamozovna9480@mail.ru

Улугбек Кучкарович Исмоилов,

преподаватель, Чирчикский государственный

педагогический институт Ташкентской области.

iuq0787@gmail.com

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В статье на основе сравнительного анализа на примере истории народов Узбекистана научно проанализированы исторически сложившиеся корни религиозной толерантности, которая впиталась в кровь узбекского народа.

Кроме того, в статье рассматриваются представители других немусульманских верований, проживающих на территории Узбекистана и составляющие 5-6% населения страны, и условия созданные для беспрепятственного осуществления ими их религиозных убеждений, деятельность религиозных конфессий и гуманизм, оказываемая им узбекским народом.

Ключевые слова: огнепоклонничество, зороастризм, буддизм, манихейство, шаманизм, Кок Тенгри, мусульмане, Ислам, сунниты, шииты, Управление мусульман Узбекистана, православные, католики, корейцы христиане, баптисты, лютеране, адвентисты седьмого дня, евангелисты, свидетели Иеговы, буддисты, бахаи, Харе кришнаиты и атеисты, бухарские евреи, свобода совести, конфессии.

Jummagul N. Abdurahmonova,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor,

Tashkent Region Chirchik State Pedagogical Institute

jumagulnamozovna9480@mail.ru

Ulugbek K. Ismoilov,

teacher, Tashkent region Chirchik

State Pedagogical Institute,

iuq0787@gmail.com

HISTORICAL ROOTS OF RELIGIOUS TOLERANCE IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

In the article, based on a comparative analysis on the example of the history of the peoples of Uzbekistan, the historical roots of religious tolerance, which was absorbed into the blood of the Uzbek people, are scientifically analyzed.

In addition, the article examines the representatives of other non-Muslim faiths living on the territory of Uzbekistan and making up 5-6% of the country's population, and the conditions created for the unhindered exercise of their religious beliefs, the activities of religious denominations and humanism provided to them by the Uzbek people.

Index Terms: fire worship, Zoroastrianism, Buddhism, Manichaeism, shamanism, Kok Tengri, Muslims, Islam, Sunnis, Shiites, Muslims Office of Uzbekistan, Orthodox Christians, Catholics, Koreans Christians, Baptists, Lutherans, Seventh-day Adventists, Evangelists, witnesses, Baha'is, Buddhists Hare Krishnaites and atheists, Bukharian Jews, freedom of conscience, confessions.

1. Долзарблиги:

Ўзбекистон ҳудуди турли даврларда турли диний эътиқод ва тасаввурларга бешик бўлиб хизмат қилган. Оташпарастлик, зардуштийлик динлари учун шаклланиш ҳудуди бўлиб хизмат қилган бўлса, буддавийлик, Кўк тангри, шомонлик, монийлик, насронийлик ва айниқса исломнинг ривожланишлари ва кенг тарқалишида улкан хизмат қилган.

Тарихан маълумки, минтақамизда ҳукмронлик қилган ҳеч қайси маҳаллий давлат ҳудудида миллатлараро ёки динлараро можаролар содир бўлмаган. Бир пайтнинг ўзида минтақада оташпарастлик, зардуштийлик, буддавийлик, монийлик, шомонлик, Кўк Тангри,

аждодлар руҳига тавоф қилиш каби динларга эътиқод қилувчилар ўзаро қўни-қўшни бўлиб, тинч-тотув ҳаёт кечирганлар.

Ўз вақтида дунёнинг тўртдан бирини забт этган буюк саркарда Чингизхон ҳам ўз ворисларига барча дин вакилларига бир хил қўз билан қарашни васият қилган эди.

Мустақиллик йилларида халқимизнинг миллатлараро тотувлик, багрикенглик фазилатлари янада юксалди. Республикамизда амалга оширилаётган барқарор сиёсат туфайли миллатлараро муносабатлар янада такомиллашди. Миллатлар ўртасидаги ўзаро тотувлик, эътиқод эркинлигини таъминлашга қаратилган ислохотлар туфайли мамлакатимизда 20 га яқин диний конфессия, 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари тинч-тотув яшаб келмоқда. Бундан ташқари республикамизда улар учун кенг миқёсдаги имкониятлар яратилган бўлиб, бунинг натижаси ўлароқ юртимизда 140 дан зиёд миллий маданий марказлари фаолият юритиб келмоқда [1].

2. Методлар:

Мақола умум қабул қилинган тарихий услублар – тарихийлик, қиёсий-манتيкий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари, синтез, хронологик усуллардан кенг фойдаланилган. Мавзуга оид илмий мақолалар ва тарихий асарларга асосланиб, дунё аҳолисининг диний қарашлари ва дунёда турли дин, миллат вакиллари ўртасидаги содир бўлаётган зиддиятлар, ҳамда турли сабабларга қўра юртимизга келиб қолган ва шу ерда қолиб, яшаб фаолият юритаётган ўзга миллат ва дин вакилларига давлатимиз томонидан яратилаётган шарт-шароитлар, Ўзбекистон халқининг багрикенглиги, тинч-тотувлиги, тинчликсеварлиги, ҳукуматимиз томонидан бу борада олиб борилаётган оқилона сиёсатнинг мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётида юксак натижаларга эришаётганлиги кўрсатиб ўтилган.

Кўрсатилган йўналишдан келиб чиққан ҳолда илмий мақолалар, тарихий асарлар ҳамда ОАВ маълумотлари асосида Ўзбекистон халқининг қон-қонига сингиб кетган миллий ва диний багрикенглик тамойилларининг тарихий илдизлари ҳамда ўзига хос жиҳатлари ҳақида таассуротларни яққол намоён қилиш учун далил ва фактларни асосли шакллантириш вазифалари қўйилган.

3. Тадқиқот натижалари:

Ер юзи аҳолиси ҳозирги кунда етти миллиардлик довондан ошди. Улар тахминан олти мингдан зиёд турли хил тиллар ва лаҳжаларда гаплашади. Ирқий жиҳатдан асосан учта йирик ирқ мавжуд бўлсада, аслида ирқлар аралашуви натижасида шаклланган йигирмага яқин ирқий гуруҳларга бўлинади. Иқтисодий-ижтимоий ҳолатига қўра ҳам одамлар энг бадавлатдан тортиб энг қашшоқларга бўлинади. Бу ҳолат кейинчалик сиёсий мавқеларни белгилаб беради.

Буларнинг ҳаммасидан фарқ қилувчи яна бир жиҳат бор – дин, эътиқод. Айнан диний эътиқод турли ирқ, тил, жинс, миллат, элат, ёш ва бошқаларни яхлит бир бутунга бирлаштира олади, ёхуд бир халқ, бир миллатни, қариндош-уруғни бир-биридан бегона, душман ҳолатга олиб кела олади.

Дунёда миллий ва диний багрикенглик тамойили бор экан, миллатлараро ва динлараро зиддиятларга йўл қўйилмайди. Зеро, ички зиддиятлар бор жамият ҳеч қачон бирлаша олмайди, ва алаал-оқибат таназзулга юз тутди. Ҳозирги кундаги қуроли моjarоларнинг аксарият қисми миллий ёки диний низо заминида вужудга келган ва келаяпти. Мисол учун, Болқон яриморотидаги православ, католик ҳамда ислом динига эътиқод қилувчи жанубий славян халқлари ўртасидаги ўзаро моjarолар, ва ҳоказолар.

Ҳозирги кунда жаҳонда, маълум бир давлат ҳудудида бир дин вакиллари яхлит қўпчилиқни ташкил қилсалар ҳам, бошқа турли дин ва таълимот вакиллари ҳам биргаликда истиқомат қиладилар. Ушбу вазиятда давлатнинг олдига қўйилган асосий мақсади – бу турли миллат вакиллари, динлар ва таълимотларга эътиқод қилувчиларнинг ўзаро тинч-тотув, иноқ, баҳамжиҳат бўлиб истиқомат қилишлари ва бор қуч ва шижоатларини ватан тараққиётига эришиш йўлида бирлаштириш – устувор вазифа сифатида ўрнатилган [2].

Ўзбекистон миллий қонунчилик тизими мамлакатда яшовчи барча 16 дин вакиллари учун тенг шароит яратмоқда. Конституция виждон ва эътиқод эркинлигини кафолатлайди, тегишли қонунчилик базаси барча фуқароларнинг диний эҳтиёжларини кондириш учун шароит яратади, миллий ёки диний мансублигидан қатъи назар, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлайди ва шу асосда камситишларга қарши самарали курашади [3].

Жугрофий жиҳатдан Тошкент воҳаси Моварауннаҳрдан ташқарида, Сирдарёнинг ўнг қирғоғида, Дашти Қипчоқ билан чегара ҳудудда жойлашган. Қадимдан аҳоли ўтроқ деҳқончилик, ҳунармандчилик, савдо-сотик, чорвачилик билан шугулланиб келган. Буюк Ипак йўлининг шимолий ва жанубий тармоқлари кесишган, ҳамда ўтроқ зироаткор ва кўчманчи чорвадор халқлар ерлари туташган жойда жойлашганлиги Тошкент воҳасида ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг гуллаб яшнаши, турли миллатлар ва диний таълимотлар билан яқиндан танишишга имкон яратган. Бунинг натижасида минтақада турли элат ва қабилалар кўчиб келиб ўрнашган. Уларнинг номлари топоним, гидроним ва ҳоказолар тарҳида ҳозиргача етиб келган. Мисол учун, Сергели, Бука, Дўрмон, Сағбон, Қорасарой, Яккасарой ва ҳоказолар. Ўз ўрнида, милoddан аввалги I минг йилликдан милodий VII-VIII асрлар мобайнида, гарб ва жануби-гарбдан оташпарастлик, зардуштийлик, буддавийлик, монийлик, несторианлик, шимолдан эса шомонлик, Кўк Тангри, аجدодлар руҳига тавоф қилиш каби турли диний таълимотлар ҳам кириб кела бошлаган. Тошкент воҳаси баъзилари учун ватан, макон вазифасини ўтаган бўлса, бошқалари учун эса шаклланиб, ривожланиб кўшни ҳудудларга кенг ёйилиш учун дарвоза бўлиб хизмат қилган.

Халқимизга хос диний бағрикенглик анъаналари чуқур тарихий илдизларга эга. Илмий манбаларда таъкидланишича, Ўзбекистон илк диний тасаввурлар ва қарашлар вужудга келган дунёдаги энг қадимий жойлардан бири ҳисобланади. Бу ҳақида 1938 йилда археолог Окладников томонидан тадқиқ этилган Сурхондарё вилояти Бойсун тоғларида жойлашган Тешик-Тош горидан топилган 8-9 ёшли неандертал боласига тегишли бўлган қадимий мазор ҳам тасдиқлайди [4]. Шунингдек француз ва япон археологлари билан ҳамкорликда Сурхондарёдаги Қора-тепа, Фаёз-тепа, Далверзинтепа, Самарқандаги Афросиёб ҳаробаларида олиб борилган қазилма ишлари натижасида кўлга киритилган барельеф суратлари, ибодатхоналар қолдиқлари, будда ҳайкаллари, танга, муҳр ва бошқа топилмалар минтақада бир пайтнинг ўзида ўнга яқин диний таълимот вакиллари ўзаро қўни-қўшни, қон-қариндош бўлиб, тинч-тотув ҳаёт кечирганларидан далолат беради.

Қадим замонлардан буён зардуштийлик, буддизм, яҳудийлик бизнинг заминимизда мавжуд бўлиб, кейинчалик мураккаб мафкуравий тизимларга айланди. Аксарият мутахассислар Марказий Осиёни, аниқроғи Хоразмни дунёдаги илк якка Худолик таълимоти – зардуштийликнинг ватани деб билишади. Зардуштийликнинг асосини нарсаларнинг дуализми мавжудлиги гоёси ташкил этади. Яъни, эзгулик ва ёвузлик кучларининг мунтазам кураши, оқибатда эзгулик кучларининг галаба қозониши, жаннат ва дузах ҳақидаги тушунчалар, чанват кўприги, олтин аср ҳақида тасаввурлар ва ҳоказолар. Ушбу қоида ва таълимотлар кейинчалик вужудга келган якка Худолик таълимотлари яҳудийлик, насронийлик ҳамда ислом дини таълимотларида ҳам ўз ифодасини топди [5].

Худди шу даврда буддизм Марказий Осиёда муҳим ўрин тутган. Илк ўрта асрларда минтақага Суриядан Эрон орқали несториан насронийлиги кириб келди ва муҳим мавқега эга бўлди. Несторианликга Ийсо Масийхнинг шогирдларидан бири Несторий асос солган бўлиб, Римда ва Византияда тарқалган насронийлик таълимотидан Ийсо Масийхни Худо ёки Худонинг ўғли деб эмас, балки Худонинг элчиси, пайгамбари деб эътиқод қилиниши билан фарқ қилган. Шу сабабли ушбу диний таълимот бут Марказий Осиё бўйлаб кенг тарқалган. Самарқандда VI асрнинг бошларида несториан епископи хизмат кўрсатган бўлса, VIII асрда несториан метрополити фаолият юритган [6].

Шуни таъкидлаш керакки, Ўрта Осиёда исломгача бўлган якка худолик гоёси мустақил асосга эга эди. Ғарбий Турк Ҳоконлигида Ҳокон тузуми даврида (552-576) муқаддас осмон-Олий Куч маъносида "Тангри", "Худо", "Қудай", "Эгам" сўзлари ишлатилган [7].

Яратган зотни мазкур номлар билан аташ Марказий Осиё халқлари тилида шу қадар мустаҳкам ўрнашганки, кейинчалик, бу ерда Ислом дини тарқалганидан кейин ҳам, асрлар мобайнида маҳаллий халқлар Аллоҳни “Тангри”, “Худо”, “Кудай”, “Эгам” деб аташда давом этган. Ушбу ҳодиса ҳозирги вақтда ҳам одатий ҳолат ҳисобланади. Умуман олганда, Исломгача бўлган даврда Марказий Осиёда 10 дан ортиқ турли динлар мавжуд эди, деган илмий фараз мавжуд.

VIII асрда. Ўрта Осиёни араблар томонидан забт этилиши натижасида минтақада исломлаштириш бошланди. Аҳолининг бир қисми қадимий диний таълимотларга эътиқод қилишда давом этди.

Юртимизда тавҳидни қабул қилиш учун яхши асоснинг мавжудлиги Марказий Осиё халқлари томонидан Ислом динини тан олишга асос бўлди. Бу ерда Ислом ва маҳаллий динлар қадриятлари, маросимлари ва урф-одатларининг уйғунлашуви юз берди. Марказий Осиё халқлари Ислом динига маҳаллий диний ва ахлоқий гояларни, ҳуқуқий нормалар ва урф-одатларни киритдилар. Бу нарса Моварауннаҳрда ислом динининг ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги билан изоҳланади.

X асрда ҳозирги Ўзбекистон республикаси ҳудудида, Ислом динининг Имоми Аъзам асос солган, ўзга дин вакиллариغا нисбатан бағрикенглиги, тинчликсеварлиги билан ажралиб турувчи Ҳанафий мактаби таълимоти кенг тарқалиши тасодифий ҳодиса эмас эди.

Ўтган замонларнинг энг яхши ютуқларини ўзида мужассам этган Ўзбекистон маданияти, ўз навбатида, нафақат Ислом маданиятининг кейинги ривожланишига, балки Ғарбий Европа Уйғониш даврига, жаҳон миқёсида бағрикенглик тамойилларини ривожлантиришга сезиларли таъсир кўрсатди. Шунинг учун буюк аجدодларимизнинг илмий, маданий, маърифий ютуқлари нафақат ислом олами, балки бутун жаҳон халқлари маданиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Бу даврда яратилган Имом ал Бухорий қаламига мансуб «аль-Жомеъ ас-саҳиҳ» ҳадислар тўплами, анъанавий сунний тўпламлар орасида энг мукаммали деб унинг замондошлари томонидан эътироф этилган. Айни пайтда ҳам бутун дунёдаги мусулмонларнинг асосий манбаларидан бири бўлиб қолмоқда эди. Ушбу китобда диний низолар, қарама-қаршиликларни содир этиш учун асос бўлиши мумкин бўлган гояларнинг йўқлиги мамлакатимиз тарихида бағрикенглик тамойиллари доимо устун бўлганлигини кўрсатади.

Ўша пайтларда мавжуд бўлган бағрикенглик гоя, тамойилларининг устуворлиги диний ва дунёвий фанлар билан шугулланган буюк алломаларнинг ҳамоҳанг равишда ижод қилишларига имкон берди. Мисол учун, Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Маҳмуд аз-Замахшарий, Абу Наср Форобий, ал-Хоразмий, ал-Беруний, Ибн Сино каби диний ва дунёвий илмларининг етук билимдонлари бир макон ва замонда яшаб ижод қилганлар.

VIII асрда мўғуллар истилоси минтақада Ислом динининг кейинги ривожланиши жараёнига ўзига хос таъсир кўрсатди. Ўша пайтгача шаклланган сўфийлик оқимлари халқни сўфийларнинг ғайри мусулмон босқинчиларига қарши бирлаштирувчи омилга айланди ва кейинчалик сарбадорлар ҳаракатида фаол иштирок этди. Хоразмлик шайх Нажмиддин Кубро, Кубровия тариқатининг асосчиси ёш 76 ёшида Урганч мудофааси учун мўғуллар билан бўлган жангда шаҳид бўлган.

Айнан шундай диний муҳитда буюк Амир Темур дунёга келди. Темурийлар ҳукмронлиги даврида Ислом муҳим аҳамият касб эта бошлади

Марказий Осиёнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётидаги ўрни. Амир Темур ўзининг "Тузуки"сида қуйидагиларни ёзади: "Мен Аллоҳнинг динига ва Муҳаммаднинг шариатига имконим борича ёрдам бердим". У Исломни ақидапарастликдан холи, умуминсоний дин деб тушунган. Айнан унинг тушунчаси унга эридаги бошқа диний имтиёзлар тўғрисида ғамхўрлик қилишга ёрдам берди. Бу жиҳатнинг муҳимлигини ажратиб кўрсатган ҳолда, киро́л Карл VI Темурга қуйидагиларни ёзди: “Сизга кўплаб насронийларга кўрсатган ғамхўрлик, ҳурмат – иззат, эътибор ва марҳаматлар учун миннатдорчилигимни билдираман. Биз, ўз навбатида, сизнинг ёрдамингизга билан, сизнинг халқингиз манфаатлари учун хизмат қилишга тайёرمىз”.

Амир Темур Европа давлатларига юборган элчиси архиепископ Иоанн ўзининг «Memoir sur Tamerlan et sa cour» китобида Амир Темур шахсига қуйидагича таъриф беради "Тимур чет эллик, айниқса француз ва насроний савдогарларини яхши қабул қилади, бутун мамлакат бўйлаб уларнинг ҳавфсизлигини таъминлаб, гамхурлик қилади ва зарур ёрдамни аямайди".

Айнан шу баёнот "Темур тузуклари" ни француз тилига таржима қилган Лянглуга "тарихга нотўғри изох бериш Амир Темур шахсини тўғри талқин қилиш, идрок этиш ва баҳолашга тўсқинлик қилди", деб ёзишга имкон берди.

Халқимиз тарихида турли миллат ва динлар вакиллари тинч-тотув яшашлари ва ҳамкорлик қилишлари, уларнинг бағрикенглиги, тинчлиги ва ҳамжиҳатлиги мисоллари жуда кўп. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон ҳудудида ҳеч қачон диний можаролар бўлмаган. Ислокий, насроний ва яҳудий диний жамоалари ўртасидаги алоқаларда илиқ муносабатларни кўриш мумкин. Ушбу муносабатларга берилган баҳо сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов қуйидагиларни таъкидлайди: "Ўзбекистон заминида мусулмонлар ва насронийларнинг биргаликдаги ҳаёти диний ва маънавий тотувликнинг нодир белгиси ва бошқа барча динлар вакиллари учун бағрикенгликнинг энг яхши намунасидир".

Ўзбекистон кўп миллатли ва кўп конфессияли мамлакат бўлиб, у ерда турли миллат ва миллат вакиллари тинчлик ва ҳамжиҳатликда яшайдилар. «Сўнгги йиллардаги энг катта бойлик, - таъкидлайди И. А. Каримов, - бу бизнинг умумий уйимиздаги тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир. Ушбу қадрият ва унинг доимий аҳамиятини англаш халқимиз онгида ҳар куни ўсиб бормоқда".

Халқимизга хос диний бағрикенглик анъаналари чуқур тарихий илдизларга эга. Мустақил Ўзбекистоннинг дин соҳасидаги сиёсати ҳам ушбу анъаналарни мустаҳкамлашга ва уларни мазмунан бойитишга хизмат қилмоқда.

Диний ташкилотлар билан муносабатларда давлат дунёвий бўлиб, қуйидаги тамойилларга амал қилади:

- Биринчидан, диндорларнинг диний ҳис-туёғуларини ҳурмат қилиш, диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки уларнинг ҳуқуқий бирлашмаларининг шахсий иши сифатида тан олиш.

- Иккинчидан, диний эътиқодга эътиқод қилаётган ва уларга эътиқод қилмайдиган фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва таъқиб қилинишига йўл қўйилмаслигини қафолатлаш.

- учинчидан, маънавий тикланиш, умумбашарий инсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш масалаларида ўз имкониятларидан фойдаланиш учун турли диний бирлашмалар билан мулоқотни излаш зарурати.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида виждон эркинлиги, диний маросимларни тўсиқсиз бажариш имконияти, ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки умуман ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи қафолатланган.

1991 йил 14 июнда мамлакат юридик амалиётида "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида" ги қонун қабул қилинди. Ушбу ҳуқуқий ҳужжатлар асосида давлат диний раҳбарларнинг диний ишларига аралашмасдан виждон эркинлиги учун имконият яратади. Энг юқори фазилатларга эга инсонни тарбиялашда диннинг аҳамияти ва зарурияти эътироф этилди. Шу билан бирга, давлат динларнинг сиёсийлашувига, ҳамда экстремистик ва фундаменталистик ҳаракатларнинг пайдо бўлиши. йўл қўймаслик чораларини кўради [8].

Диний раҳбарлар тотувлик, хотиржамлик ва ўзаро ҳурматни ўрнатишга ёрдам беришлари мумкин. Бизнинг минтақамизда, Тошкент шаҳрида "Бир осмон остида" шиори остида халқаро мусулмон-насроний конференциясини ўтказиш фикримизнинг тасдиғи бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, мустақиллик йилларида ҳукуматимиз билан ҳамкорликда Россия православ черкови Тошкент ва Ўрта Осиё епархияси ташкил этилганлигининг 125 йиллигини тантанали равишда нишонлади [9].

Тантаналарда Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг таклифига биноан Марказий Осиёга биринчи марта ташриф буюрган Москва ва Бутун Россия Патриархати Алексей II иштирок этди. У ўз нутқида қуйидагиларни айтди: "Ўйлайманки, Ўзбекистондаги

давлат идоралари ва диний ташкилотлар ўртасидаги яхши ҳамкорлик ва самарали алоқалар Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигининг бошқа республикалари учун яхши намуна бўлади". 2008 йил декабр ойида пойтахтимизда евангелист-Лютеран черковининг 100 йиллиги кенг нишонланди.

4. Хулосалар:

Хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, мустақиллик йилларида минтақамиз халқлари ўртасида асрлар давомида мавжуд бўлган ҳамкорлик, ҳамдўстлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик ўзига хос мазмун касб этди. Бу, шунингдек, кўп миллатли ва кўп конфессияли мамлакатимиз ҳудудида давлатимизнинг ҳар бир фуқаросига, ирқи, миллати, дин ва она тилидан қатъи назар, тенг муносабатда бўлишини тасдиқлайди.

Бугунги кунда Ўзбекистонда 20 га яқин конфессия мансуб 2000 дан ортиқ диний ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Аксарият қисми мусулмон ташкилотлари. Мустақиллик йилларида юзлаб черковлар, ибодатхоналар ва ибодат уйлари қурилиб, қайта тикланди [10].

Мустақиллик йиллари Ўзбекистонда миллатлараро ва динлараро муносабатларда янги босқични очди. Ушбу даврнинг энг муҳим ютуғи ислохотларни муваффақиятли амалга оширишнинг калитига айланган тинчлик ва барқарорликдир.

Конфессионал маънода Ўзбекистон ноёб давлатдир. Кўп миллатли халқимиз орасида дунёдаги барча динларнинг вакиллари бор. Ўзбекистон динлараро мулоқот ва ҳамкорликнинг ноёб тажрибасига эга. Кўп асрлар давомида республикада жаҳон динларига эътиқод қилувчилар билан бир қаторда кўплаб анъанавий миллий динларнинг вакиллари тинчлик ва тотувликда яшайдилар. Ушбу тенденциялар мустақил Ўзбекистон ташкил топган дастлабки кунларданок мамлакат қонунчилиги томонидан тасдиқланди. Бундай сиёсатнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ва унинг асосида яратилган қонунчилик базасида мустаҳкамланган. Аввало, бу 1991 йилда қабул қилинган, 1998 йилда янгидан таҳрир қилинган "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида" ги қонуннинг моддалари бўлиб, унда мамлакат тараққиётининг дунёвий йўли баён этилган ва Ўзбекистондаги дин ва диний ташкилотлар давлатдан ажралиб чиққанлиги кўрсатилган. Ушбу қонун минтақадаги турли хил динларнинг тарихий жиҳатдан тинч-тотув бирга яшашининг ижобий тажрибасини инobatга олган ҳолда, Ўзбекистонда миллатлараро ва динлараро тотувликни сақлаб қолиш учун динлараро ҳамкорликни янада мустаҳкамлашни белгилайди.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Abdurahmanova J.N. (2018) Tolerance of Uzbeks to the Greek Diaspora (1949–2018). Tolerance as a tool for developing mutual trust Proceedings of the International Scientific Conference. Volume - 1, -p.3.
2. Ismoilov U.K (2020). Tsarist Russia's resettlement policy in Turkestan. International scientific-practical conference on universal and national values on the Great Silk Road: language, education and culture. 298.
3. Ismoilov U.K (2020) Democratic reforms in Uzbekistan and religious tolerance of our people. Looking history, 10 (3), -p. 11-18.
4. National Encyclopedia of Uzbekistan, Volume I. The letter T. Toshkent 2000 y
5. Boys M. Zoroastrians. Beliefs and customs. M.: The main editorial office of Eastern literature of the publishing house «Nauka», 1988.
6. Barthold V.V. Muslim news about chingizids-Christians. - M., "Lenom", 1998 -p.112.
7. Gumilyov L.N. Ancient turks. M. Nauka, 1967. -p.504.
8. Ismoilov U.K (2020). The people of Uzbekistan are a multi-ethnic tolerant nation. "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 7. -pp. 525-530.
9. Ismoilov U.K (2020) Democratic reforms in Uzbekistan and religious tolerance of our people. Looking history, 10 (3), -p. 11-18.
10. Ismoilov UK (2020). The people of Uzbekistan are a multi-ethnic tolerance nation. "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 7. -pp. 525-530.